

Sprog i Norden

Titel: Majoritetssprog og minoritetssprog i et nordisk perspektiv

Forfatter: Geirr Wiggen

Kilde: Sprog i Norden, 1996, s. 137-174

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Majoritetsspråk og minoritetsspråk i et nordisk perspektiv

Av Geirr Wiggen

Begrepsdrøfting

Dette stykket er skrevet etter invitasjon fra Sverigefinska språknämnden i samband med dens tjuårsjubileum i oktober 1995. Det er forståelig at det finske språksamfunnet i Sverige er særlig opptatt av forholdet mellom majoritetsspråk og minoritetsspråk, og at perspektivet først og fremst er nordisk. Men er begrepa klare og perspektivet vidt nok? La meg begynne med noen presiseringer.

For det første: Mer enn bare å *beskrive* de ulike språksamfunna i Norden, deres omfang, plassering og stilling, vil jeg anlegge ei *språkpolitisk* vinkling og *vurdere framtidsutsiktene* for dem.

For det andre: Hva er et majoritetsspråk, og hva er et minoritetsspråk? Det er ikke sikkert at det er så opplagt som det kan synes. For ei vurdering av de ulike språksamfunnstypenes framtidsutsikter er det viktig å bestemme noe nærmere hva en mener med disse to termene.

Både første- og andreleddet i de to sammensetningene kan virke til å gjøre begrepa diffuse. På den ene sida dreier det seg ikke egentlig om *språk*; et språk er et språk om ingen eller alle bruker det. Det det dreier seg om, er språkbruks-*samfunn*. Det er altså en sosiologisk størrelse, ikke en lingvistisk vi taler om.

Så er det klart at de to størrelsene er motsatser: I en gitt kontekst er et språkbrukssamfunn enten et majoritets- eller et minoritetssamfunn. Det avgjørende er imidlertid det kontekstuelle: Et gitt språkbrukssamfunn er ikke majoritetssamfunn eller minoritetssamfunn i og for seg; det er det bare i en bestemt sammenheng. I ulike sammenhenger kan ett og samme språkbrukssamfunn derfor være både majoritetssamfunn og minoritetssamfunn. Det er f.eks. ingen tvil om at dansk er majoritets-

språket i Danmark; det er det språket de fleste danske har som sitt morsmål og førstespråk. I Den europeiske unionen er det derimot mindre sikkert om dansk blir oppfatta som et majoritetsspråk. Rett nok har det juridisk status som ett av de elleve offisielle språka i EU. Alt før utvidelsen av EU 1.1.95, da unionen hadde ni offisielle språk, var morsmålet og førstespråket til hver sjettede EU-borger ett av 55 ikke-offisielle språk innafor det daværende EU-området (Simonsen 1993a: 4); det tallet stammer fra det amerikanske oversiktsverket *Ethnologue*, som vurderer behovet for bibeloversettelser i hele verden. Det fins et kontor for «mindre brukte språk» i EU (*The European Bureau for Lesser Used Languages*) med sete i Dublin, som skal virke til å støtte disse minoritetsspråka i EU. Det rekner i et oversyn fra 1993 med 47 minoritetsspråk i EU-området før den siste utvidelsen (Ó Riagáin 1993). Men flere av de språka, f.eks. katalansk, blir brukt av betydelig flere mennesker enn dansk; og andre blir brukt av et mindretall i én stat, men av flertallet i en annen, f.eks. dansk og tysk i henholdsvis Danmark og Tyskland. Slik sett synes det altså ikke å være antallet mennesker som bruker et språk, som avgjør om det blir rekna som et majoritetsspråk eller ikke.

Men hvor mange som bruker et språk, spiller likevel ei viss rolle i definisjonen av minoritetsspråk og majoritetsspråk. Europarådets traktat om regionalspråk og minoritetsspråk knytter sin definisjon av de to begrepa til *antallet brukere innafor et statsterritorium* (Europarådet 1992: 2f.), idet minoritetsspråk blir avgrensa til språk som tradisjonelt blir brukt av en tallmessig mindre del av en stats borgere innafor et gitt geografisk område av den aktuelle staten, og som er annerledes enn statens offisielle språk (Artikkel 1.a). Etter en slik definisjon er det uproblematisk å slå fast at for eksempel det tornedalsfinske språksamfunnet er et minoritetsspråksamfunn i Sverige, mens statusen til de finskspråklige som bor spredt over hele Sverige som innvandrere eller etterkommere av innvandrere på 1950-60-tallet, er mer uklar.

Men Europarådets definisjon dekker ikke alle aktuelle tilfeller, ikke engang i Europa. Luxemburgsk (*lëtzebuergesch*), for eksempel, er både morsmålet til så å si alle innbyggerne av den

suverene staten Luxembourg og dertil offisielt språk i det landet, men det reknes like fullt med blant minoritetsspråka i EU i oversynet fra kontoret for «mindre brukte språk», ikke bare der det brukes i Belgia og Frankrike, men i Luxembourg og (Ó Riagáin 1993: 42f.).

Av Europarådets traktat ser vi for øvrig at *antallet* språkbrukere er det primære kriteriet i minoritetsspråksdefinisjonen, idet traktaten også skal gjelde språk som blir brukt av et mindretall av statsborgerne, men som ikke lar seg stedfeste til et bestemt geografisk område innafor staten (Artikkel 1.c), likens for et offisielt språk som blir brukt geografisk avgrensa eller av færre statsborgere enn andre offisielle språk (Artikkel 3). Geografisk tilhørighet og status som offisielt eller ikke-offisielt språk er dermed sekundære kriterier i forhold til det numeriske kriteriet. Dermed faller for eksempel nynorsken - et formelt likestilt offisielt språk i Norge, men brukt av langt færre enn bokmålet - innafor Europarådets minoritetsspråksdefinisjon. Det samme gjelder det svenske språket i Finland i forhold til det finske språket der, enda dét er mer geografisk lokalisert enn nynorsken i Norge. Og etter 1.1.94 gjelder det også det samiske språket i Norge, som nå har status som offisielt språk i visse deler av nord-Norge. Og det at det finske språksamfunnet i Sverige som Sverigefinska språknämnden representerer, er spredt over hele landet, skulle ikke kunne brukes imot å oppfatte det som et minoritetsspråksamfunn i Sverige.

Men immigranternes språk reknes overhodet ikke som minoritetsspråk etter Europarådets traktat, heller ikke dialekter av statens offisielle språk (Europarådet 1992: 3). For de sverigefinskes vedkommende (tornedalsfinskenes brukere unntatt) er det dermed et spørsmål om hvor lang tid som må gå før de ikke lenger skal kunne anses som immigranter til landet. På den andre sida er ikke Europarådets traktat den eneste internasjonale forpliktelsen de nordiske landa er bundet av, og dens artikkel 5 gjør det klart at dens innhold ikke skal kunne brukes til å handle på tvers av andre internasjonale lover og traktater, som for eksempel FN-traktaten eller forpliktende avtaler som er inngått etter internasjonal lov. Og bare en drøy måned etter at Europarådets traktat om minoritetsspråk blei signert, vedtok

FNs generalforsamling (18.12.1992) en deklarasjon om rettigheter for personer som tilhører nasjonale eller etniske, religiøse og språklige minoriteter, som blant annet uttrykker medlemsstatenes plikt til å gjøre det som er nødvendig for at minoritetspråklige personer skal kunne bruke språket sitt fritt, dessuten lære morsmålet sitt eller få undervisning i det, og at skolen skal stimulere til kunnskap om minoritetenes historie, tradisjoner, språk og kultur for øvrig (Artikkel 4.2-4; EBLUL 1994: 48-50). FN-deklarasjonen dreier seg med andre ord om individuelle rettigheter, ikke kollektive, som Europarådets traktat.

Statusen som majoritetsspråk respektive minoritetsspråk har ikke minst å gjøre med de rettighetene medlemmene av og representantene for det enkelte språksamfunnet har, og de sosiale vilkåra sjølve språket har for å bli brukt, opprettholdt og videreutvikla. I det stykket er det ofte *forskjell på formell og reell status*. Om dansk - for å holde oss til det eksempelet - formelt nyter alle de rettighetene som tilkommer et majoritetsspråk i EU-organ, er realiteten altfor ofte en annen: Mang en gang er dansk blitt «oversett/glømt» i offisielle EU-sammenhenger, så mye at den danske statsministeren i 1992 måtte stramme opp sine egne embetsfolk til å bruke dansk og kreve dansk brukt i EU-sammenheng. Andre offisielle EU-språk enn de mest utbredte, d.e. engelsk, fransk og tysk, dernest spansk og italiensk, blir oppfatta i deler av EU-administrasjonen som «sand i maskineriet»: «English spoken, on parle français, man spricht deutsch, - og dansk tåles», rapporterer Carol Henriksen, som i flere år har studert vilkåra og følgene for dansk i EU (Venås 1993: 27; Wiggen 1995a). I uoffisielle sammenhenger er den språklige forskjellsbehandlinga enda mer tydelig. Allerede nå er det slik at noen få EU-språk dominerer i alle viktige samtaler og forhandlinger i korridorene og over måltidene utenom de offisielle møtene, framfor alt engelsk og fransk. Og det er grunn til å tru at noen få av nasjonalspråka i EU (især engelsk og fransk, dernest tysk og muligens spansk) vil styrke sin reelle status som forhandlings- og allment bruksspråk, dvs. som reelle majoritetsspråk i EU, også i offisielle sammenhenger på bekostning av de mindre utbredte nasjonalspråka. Om EU-parlamentarikerne ennå ikke har våga å si det høgt, har

EUs embetsverk alt lenge ønska det slik, og mange kyndige iakttakere mener utviklinga nå er i ferd med å gå i den retninga (Haberland & Henriksen 1991: 89f.; Ammon 1994: 12f.; Gellert-Novak 1994; Schlossmacher 1994; Truchot 1994: 23f.; Volz 1994). En følge er at også offisielle EU-språk som har riktig mange millioner språkbrukere, som det flamsk-nederlandske, nå tar til å bekymre seg for si framtid når det gjelder statusen som dominerende eller dominert, slik forholdet mellom majoritets- og minoritetsspråk i regelen er (Wiggen 1994).

Av det jeg har holdt fram til nå, skulle det gå fram at det ikke er aldeles klart hva som gjelder som majoritetsspråk og minoritetsspråk. Noen språksamfunn i Norden er opplagt minoritetskulturer i de fleste kontekster; andre som nasjonalt og nordisk framstår som majoritetskulturer, er i realiteten kandidater til minoritetsstatus i en videre sammenheng.

Og sammenhengene *er* videre i dag. Vil en vurdere framtidsutsiktene for både majoritets- og minoritetsspråka i Norden i dag, er det utilstrekkelig å avgrense perspektivet til det nordiske. Enten vi vil det eller ikke, er våre språks skjebne innvevd i en internasjonal kontekst, og déns karakter må vi se nøyer på.

Når en skal vurdere framtidsutsiktene for språka i Norden, er begrepsdefinisjonene likevel ikke spillfekteri; de er faktisk viktige, for de juridiske aspekta de har, kan brukes som instrument både for og imot livs- og bruksvilkåra for de språka det gjelder, og for og imot rettighetene til brukerne av dem. Som sådan er de rett nok ikke altoverskyggende, i mange tilfeller heller ikke avgjørende, for det er andre krefter som former utviklinga og framtida mye kraftigere. Men de *er* viktige. Jeg skal komme tilbake til det.

Majoritetsspråk og minoritetsspråk i Norden

Hvilke språk snakker vi om? Som *majoritetsspråk* dreier det seg *nasjonalt* om

- dansk i Danmark, skjønt ikke i sjølstyreområda Færøyene og Grønland;
- finsk i Finland, men ikke i Norge eller Sverige;
- færøysk på Færøyene;
- inuit på Grønland;

- islandsk på Island;
- norsk i Norge, som skriftspråk især bokmål; jf. det jeg alt har sagt om nynorsken;
- svensk i Sverige, men ikke i Finland, unntatt i sjølstyreområdet Åland.

En kunne fristes til å nevne samisk i Sameland òg, men både som politisk enhet og som geografisk territorium er det mindre veldefinert enn øysamfunna Færøyene og Grønland.

I et *nordisk* perspektiv gjenstår trulig bare dansk i Danmark, finsk i Finland, norsk i Norge og svensk i Sverige som klare majoritetsspråk. Av dem er det bare forholdet mellom bokmål og nynorsk som kan problematiseres.

Bokmål og nynorsk er lingvistisk sett ikke å betrakte som ulike språk, men som sosiohistorisk betingte ulike skriftlige uttrykk for ett og samme språk: norsk. I norsk skole lærer alle begge varietetene, skjønt én av dem velges som hovedmål. Bare marginalt velges samisk til erstatning for en av dem. Fram til midt på 1940-tallet økte andelen elever med nynorsk som hovedmål til drygt 34 %; deretter gikk den gradvis tilbake til 1977 for deretter å øke igjen, slik at det i dag er drygt 17 % som har nynorsk som hovedmål i grunnskolen, noe færre i den videregående skolen. I den sammenhengen jeg snakker om her, ligger det tvetydige i nynorskens situasjon i det at alle i Norge ser og hører (i etermedienes nyhetssendinger) begge varietetene daglig, alle har tekster på bokmål og nynorsk integrert i den språkkulturen de er innvevd i enten de foretrekker den ene eller den andre som egen bruksnormal, alle kan (om de vil) lese og skrive begge normalene, ja, det er et krav for å få stillinger i det offentlige. Men knapt 1/5 går altså igjennom skoleverket med nynorsk som hovedmål, andelen nynorsk som brukes i radio og fjernsyn og i skriftlig materiale fra det offentlige er i underkant av 25 %, og nynorsken synes som daglig bruksspråk å bli mer og mer geografisk knytt til visse midt- og vestnorske områder. Kanskje ned mot en halv million mennesker er «reine» nynorskbrukere i Norge; i tillegg er det trulig like mange som bruker både bokmål og nynorsk alt etter situasjonen, og som kjenner begge skriftnormalene som «sine». Som jamstilt og formelt likeverdig offisielt språk har nynorsken beholdt noe av

sitt opposisjonelle preg - det er den sosialt markerte varieteten for de fleste - og den er ikke like allment akseptert og «salonfähig» som bokmålet i alle sektorer av samfunnet. Nynorsk kan derfor karakteriseres som både et minoritetsspråk og et majoritetsspråk. Jahr (1979, 1992) drøfter dette forholdet nøyere.

Færøysk, inuit, islandsk og samisk må i nordisk sammenheng reknes som *minoritetsspråk* i kraft av det relativt låge tallet brukere av de språka, enda de har offisiell status i sine respektive statsterritorier og områder. For samisk gjelder det i alle de tre nordiske landa det hører heime i, liksom i nabolandet Russland; og all samisk er ikke innbyrdes forståelig: Flere av språkgreinene er så ulike at de på lingvistisk grunnlag kan karakteriseres som forskjellige språk med større innbyrdes ulikheter enn de tre sentralskandinaviske språka dansk, norsk og svensk. Inuit og samisk skiller seg ellers fra alle de andre minoritetsspråka i Norden ved at de har status som urbefolkningspråk. Det er et viktig poeng i den sammenhengen det dreier seg om her. I tillegg kommer romani (her brukt som fellesnemning for sigøynernes språk) i flere nordiske land, især i Finland, dernest i Sverige og bare marginalt i Norge og Danmark. Romani fins i om lag 60 dialekter i hele verden; også i Norden er det dialektale forskjeller. Det er likevel ikke tale om ulike språk. Andre minoritetsspråk er taternes skandinaviske romani (se nedafør), fantenes rotwelsch og karelsk. I ei særstilling som minoritetsspråk, både i Norden og ellers, er de døyves og tunghørtes tegnspråk. De er ikke bare visuelt-kinetiske uttrykk for de nordiske verbalspråka; de er genuine og separate morsmål for brukerne. Tegnspråk hører heime i et oversyn over minoritetsspråk i Norden, men faller ellers utafør problemstillinga her. Minoritetsspråk er ellers tysk i Danmark (Nord-Slesvig), finsk i Norge og Sverige og svensk i Finland, det siste trass i at svensk har status som offisielt språk i Finland. Danskens stilling på Færøyene kan problematiseres, i noe mindre grad på Grønland.

På Færøyene er dansk ikke bare offentlig administrasjonsspråk ved sida av færøysk; færøyingene må generelt sies å være tospråklige, og sjøl om færøysk har styrka si stilling som allment bruksspråk, dominerer dansk i den eksportretta delen av

næringslivet, den skriftspråklige folkekulturen, i film og fjernsyn, og er sterkt til stede i både skolen og kirkelivet. Det betyr mye for danskens sterke posisjon på Færøyene at de to språka er så nærskyldte og gjensidig lett, om ikke umiddelbart, forståelige. På det nordiske språkmøtet i København i september 1995 kom det fram at det danske språkets sterke stilling på Færøyene trulig også har fungert som et bolverk mot engelsk: Om ikke dansk hadde hatt den funksjonen det har, ville trulig engelsk ha hatt ei liknende stilling.

På Grønland har dansk den samme offisielle stilling som på Færøyene, og det blir undervist grundig i skolen, men det er likevel et reelt fremmedspråk. Inuit (grønlandsk) er hovedspråket etter at indre sjølstyre blei etablert i 1979. Inuit tilhører den eskimoiske språkfamilien.

Alle de språka som er karakterisert som minoritetsspråk i en nordisk sammenheng her, har et begrensa antall brukere. Der-som nynorsken skal reknes med blant dem, er den den eneste som i beste fall har opp mot en million primærbrukere. Finlandssvensk har knapt 300 000 brukere. Islandsk har om lag 260 000 brukere. Den finskspråklige minoriteten i Sverige er også betydelig, drygt 250 000, ca. 25 000 av den tornedalsfinsk. De fleste finskspråklige i Sverige reknes som innvandre-re og utgjør den mest tallrike innvandrerspråkgruppa i Sverige, ja, i noe nordisk land. Alle de andre minoritetsspråka har betydelig færre enn 100 000 brukere, de fleste tilmed under 50 000, noen også under 10 000. For enkelte minoritetsspråks vedkom-mende dreier det seg om bare noen hundre aktive brukere. Antallet språkbrukere har betydning for den framtidsvurde-ninga jeg skal foreta her.

Simonsen (1993a, 1993b) og Vikør (1993) gir grundigere oversyn og utdyping.

Språkdød

Når vi skal vurdere framtidssiktene for språksamfunna i Norden, er det overordna spørsmålet i dag om de språka og språksamfunna det gjelder, står overfor noen trussel eller ikke: Hva er deres stilling overfor omverdenen? For den enkelte språk-

brukeren er spørsmålet om vilkåra for å bruke det egne språket er tilfredsstillende, eller om det er utsikt til bedringer eller forverringer; altså: Hva er den enkeltes stilling i den nære, aktuelle konteksten? Det individuelle og det kollektive perspektivet henger sammen på mange måter. Jeg skal vise til dem i ulike aktuelle sammenhenger.

Navnet på den mest skremmende utviklingstendensen for verdens språk i dag, er *språkdød*. Umiddelbart synes trulig de fleste av oss at vi i Norden lever i så gjennomregulerte og siviliserte samfunn at tanken på språkdød virker urimelig. Men vi bør ikke være blinde for den skremmende utviklinga verdens språk står oppe i akkurat nå. Jeg skal skissere den og vurdere stillinga for de nordiske majoritets- og minoritetsspråka i tilknytning til den. Dette er dagens situasjon:

Det er 5000-6000 levende språk i verden i dag. Noen vil anslå tallet til noe mer enn 6000 òg; det gjelder særlig kilder som opplyser om bibelomsetninger (Hale 1992: 5). Det er framfor alt to usikkerhetsfaktorer som påvirker tallanslaget: definisjonen av hva som skal gjelde som «språk» (særlig vis-à-vis «dialekt»), og det at alle språk ennå ikke er registrerte, især ikke på det afrikanske kontinentet. Rekner vi med om lag 6000 språk, befinner 4 % (ca. 275) seg i Europa og Midt-Østen, 15 % (ca. 900) i hele Amerika og 81 % (ca. 4900) i Afrika, Asia og Oseania (inkl. Australia; d.e. Stillehavsområdet), av disse sistnevnte 81 % 2/5 i Afrika og 3/5 i Stillehavsområdet. Opererer vi med det nedre anslaget, 5000 språk, tar vi iallfall ikke munnen for full.

Hvert av disse språka er en dyrebar skatt for menneskeheten. For språk er ikke bare et middel til å overføre tanker fra en til en annen. Vi tenker og erfarer med dem. I sin grammatiske struktur, i sitt ordtilfang og i sin tekstmasse er språket bærer av livserfaring. Det reflekterer måter å oppfatte og organisere sosialt liv på, måter å leve på. Hvert språk er ei skattkiste av livsverdier.

Slik sett er det meningsløst å snakke om små språk og store språk og gradere språk som mer eller mindre verdifulle etter hvor mange som bruker dem. Alle språk er like verdifulle fordi de bærer unike måter å se verden på. Så for hvert språk som

dør, er det et tap for mennesket. Språkdøden reduserer kildene for vår kollektive fantasi og kreativitet, og vi får færre muligheter til å se samtidssituasjonen på kloden fra ulike synsvinkler, og dermed til å løse problem og utfordringer på gode måter.

Nå er det ikke noe nytt at språk dør ut og glemmes. I menneskets historie har mangt et språk forsvunnet uten å etterlate seg spor. Mange av dem får vi aldri kunnskap om. Andre kan språkvitenskapen bare danne seg hypoteser om. Det alarmerende er at språkdøden har økt kraftig de siste par hundreår, og i våre dager galopperer den styrløst. Vi står ganske enkelt overfor en katastrofe i kjernen av vårt kulturelle miljø.

Språkdøden har allerede ført til stor språklig ensretting i verden. De fem språka som flest mennesker bruker - mandarin-kinesisk, engelsk, hindi, spansk og russisk - er morsmål til 45 % av oss. Hele 95 % av alle på jorda bruker bare 100 av alle eksisterende språk. Ingen av de minst 4900 språka som de resterende 5 % av dagens mennesker bruker, kan sies å ha ei sikker framtid. Mange av dem forsvinner akkurat nå; mange flere står i fare for å dø ut med det aller første. Ei ekspertgruppe under UNESCO anslår at mer enn halvparten av verdens språk er direkte dødstrua i øyeblikket. Den aller nyeste faglitteraturen opererer med tre kategorier: de som dør ut nå (de moribunde), de som er i faresonen (de utsatte; eng. 'endangered') og de som synes å være «trygge».

Moribunde er altså om lag 50 % av verdens språk, for eksempel ca. 90 % av alle innfødte språk i Alaska og det nordlige Russland, ca. 80 % av alle nordamerikanske urinnvånerspråk (d.e. i Canada og USA), ca. 17 % av de mellomamerikanske urinnvånerspråka (inkl. Mexico) og ca. 27 % av de søramerikanske - i alt hvert tredje av de 900 urinnvånerspråka i hele Amerika - enn videre over 90 % av de ca. 250 urinnvånerspråka i Australia, ca. 70 % av språka i hele den russiske republikken og ca. 50 % av alle i hele det tidligere Sovjetsamveldet.

I faresonen er ytterligere 40 %. De befinner seg i alle verdensdeler. I Europa er flere språk dødd ut i nyere tid - kornisk, mansk, livisk og dalmatisk, for å nevne noen - og flere titalls nålevende språk befinner seg i en utsatt situasjon, blant dem øst- og nordfrisisk, irsk, gælisk, bretonsk, baskisk, vepsisk, jid-

disk og flere andre. Jeg skal snart gå nærmere inn på hvilke nordiske det gjelder. Verre er det på det amerikanske kontinentet. Av de rundt 700 språka som er igjen av de ca. 1000 som fantes der sist på 1500-tallet, er ca. 680 i faresonen; det er bare 17 som har mer enn 100 000 brukere. Med få unntak står alle de opphavelige språka på det kontinentet i overhengende fare for å forsvinne i løpet av kommende generasjon.

Også i Afrika står mange språk i fare for å dø ut. Det er likevel det kontinentet som er dårligst dokumentert. Mest bekymringsfullt er det likevel i Stillehavsområdet. Omtrent 25 % av verdens språk fins der. Bare i Australia er 50 av de nærmere 250 ulike språka som fantes der da europeerne kom, utdødd, og de fleste av de gjenværende er døende i øyeblikket. Om lag 40 polynesiske og 50 mikronesiske språk er også alvorlig trua. Det bråe kulturskiftet i regionen truer ikke minst de minimum 700, kanskje nærmere 900, språka i Papua Ny-Guinea og de vel 800 språka på øyene i Vanuatu, Ny-Caledonia og Fiji.

Det er lettest å sirkle inn hvilke språk/-samfunn som er i faresonen, ved å peke på de språka som kan reknes som «trygge». Faglitteratur om språkdøden i vår samtid (Brenzinger 1992; Dorian 1981, 1989, 1993, 1994a, 1994b; Dressler & Wodak-Leodolter 1977; Hale 1992; Hindley 1990; Ladefoged 1992; Robins, Robert & Uhlenbeck 1991; Sabino 1994; Schmidt 1985; Taylor 1992; Trudgill 1991; Wurm 1991, 1993) synes å samle seg om to forhold som framstår som avgjørende for at et språk eller språksamfunn skal kunne kjenne seg relativt trygt for å lide en snarlig død:

- *at de støttes av offentlige myndigheter*, primært nasjonalt, sekundært regionalt;
- *at det brukes av mange*.

Til det første kriteriet: I alle verdens om lag 170 sjølstendige stater er det ikke flere enn 50-60 offisielle språk på nasjonalt nivå, med engelsk (26 %), fransk (18 %), arabisk (12 %), spansk (12 %) og portugisisk (3-4 %) som de som er offisielt språk i flest land. Rekner vi med regionalt offisielle språk, hvorav de fleste er å finne i India og det tidligere Sovjetsamveldet, kommer vi opp i ca. 100 språk.

Til det andre kriteriet: Rundt én million brukere synes å

være en kritisk grenseverdi. Bare 200-250 av verdens språk brukes av flere enn én million mennesker. Ytterligere om lag 50 språk har flere enn 1/2 million brukere. Senker vi grenseverdien mer radikalt for hva «mange språkbrukere» innebærer, til 100 000 brukere, er det fortsatt maksimalt 600 språk som tilfredsstillende det «sikkerhetskriteriet», d.e. omtrent 10 % av språka i verden.

Det er vel å merke en kombinasjon av de to kriteriene jeg nevner her, som er viktig. I denne sammenhengen kan det være nyttig å bli mint om at bretonsk i Frankrike hadde over en million brukere da dagens gamle var unge, altså tidlig i dette hundreåret. Men ikke en gang utbredte regionalspråk har hatt reell anerkjennelse og rettsbeskyttelse i Frankrike, langt mindre andre minoritetsspråk, og i dag er det ytterst få barn og unge som lærer bretonsk. Av alle urinnvånerspråka i Amerika, er navajo det mest utbredte med over 100 000 voksne brukere i dag; men svært få barn og unge lærer det nå.

Den dystre konklusjonen er: *Med den nåværende utviklinga står ikke mindre enn 90 % av alle verdens språk i fare for å bli utsletta i løpet av det kommende hundreåret.*

Dette gjelder den totale språkdøden, det at språk fullt og helt forsvinner fra jorda. Mindre dramatisk i et makroperspektiv, men like fullt dramatisk og alvorlig for de språksamfunna det gjelder, er det at ei rekke språk dør ut i områder der de har vært minoritetsspråk i hundrevis av år: tysk i Frankrike og Italia, katalansk i Frankrike, fransk i Italia, tyrkisk i Bulgaria og Hellas, gresk i Albania, Bulgaria og Tyrkia osv.

Både total og regional språkdød er en reell trussel for flere av språksamfunna i Norden, især de minoritetsspråklige. Jeg skal gå mer presist inn på det straks. Da kan det likevel være nyttig å ha klart for seg hva det er som gjør at språk eller språksamfunn dør ut. La oss kort resymere det:

Dels henger språkdød sammen med at de som bruker språka, dør. Det kan dreie seg om *direkte folkemord*: Bare i Brasil blei f.eks. om lag 80 ulike indianerfolk utrydda i Amazonasområdet mellom 1900 og 1957. Slikt skjer ennå. Tidligere var det vanligere at språksamfunn døde ut også på grunn av *epidemier, sultkatastrofer og naturkatastrofer*. Det skjer også i dag,

men i mye mindre omfang enn før. I vår tid dør språk i stadig større grad som resultat av *kulturkontakt og -kollisjoner*, dvs. endringer i den sosiale situasjonen som omgir og styrer bruken av det enkelte språk. I Sør- og Mellom-Amerika er spansk og portugisisk de store «språkdreperne» i slike sammenhenger, slik engelsk er det i alle verdensdeler. I den såkalt «engelsktalende» verden har engelsk-dominansen snart utrydd 90 % av de stedeagne språka. Innafor den tidligere Sovjetunionen fungerte russisk slik, slik russisk fortsatt gjør det i den russiske republikken, og arabisk fungerer slik i Nord-Afrika, swahili i Øst-Afrika og mandarin-kinesisk i Kina. I deler av det folkerike Indonesia, framfor alt Irian Jaya, fungerer det indonesiske nasjonalspråket som «språkdreper» i betydelig grad.

Det det dreier seg om i disse tilfella, er at store folkegrupper skifter språk. I møtet mellom mange tradisjonelle stedeagne språk og de nye, moderne verdensspråka som følger med internasjonaliseringa av handel og politikk, knytter det seg fort prestisje og makt til de nye språka. I det bråe kulturskiftet mange samfunn opplever i vår tid, kan de tradisjonelle språka komme til å framstå som mindre brukelige også, særlig i terminologi og ordtilfang. Når brukerne av de prestisjetunge verdensspråka i tillegg gir uttrykk for negative holdninger til de tradisjonelle språksamfunna de møter og trenger inn i, slik tilfellet ofte er, er det fort gjort for brukerne av de tradisjonelle språka sjøl å utvikle destruktive holdninger til eget språk. Det skjer i regelen gradvis og begynner i det små. Så slutter noen å bruke det egne språket, først på noen få områder, seinere på stadig flere og viktigere felt. Især når den yngre generasjonen i et språksamfunn trekkes med i ei slik utvikling, risikerer språket å forbli uutvikla på flere og flere bruksområder, og går til slutt ut av bruk fullt og helt.

Resultatet av språk- og kulturkollisjonen kan variere. Det stedeagne eller opphavelige språket kan (jf. Wurm 1991: 7)

- forsvinne og erstattes av de kulturelt mer aggressive og dominerende språka, enten fullt og helt eller av en modifisert, forenkla eller pidginisert/kreolisert varietet av det;
- bli relegert til kulturelt mindreverdige eller sosialt uviktige roller og funksjoner, i enkelte tilfeller også til helt spesielle bruksområder;

- bli tungt påvirka og endra av det mer dominerende språket, først og fremst i vokabularet, men òg til en viss grad i sin struktur (grammatikk);
- miste flere av de karakteristiske trekka som har rot i språkbrukernes tradisjonelle kultur, og dermed bli mer likt det dominerende språket: da blir det mer og mer som en imitasjon av det dominerende språket og mister den tradisjonelt unike måten å se og gripe verden på.

Språkdød på grunn av språkskifte kan ta tid, men kan også skje forbausende fort. Noen steder skjer skiftet så fort at det nye språket danker ut det tradisjonelle alt før språkbrukerne har lært det ordentlig. Andre steder er de tradisjonelle språka forbausende motstandsdyktige. Det siste er tilfelle dersom de betyr mye for brukerne som nasjonalt eller sosialt identitetsmerke eller som samlende symbol for kulturelle, religiøse eller politiske bevegelser. Det tradisjonelle språket til undertrykte folkegrupper kan holdes i hevd også ved at det fungerer som «hemmelig språk» overfor makthaverne; i slike tilfeller kan språket overleve lenge etter at den kulturen det er forma i og hører til, er brutt sammen. En del urinnvånerspråk i Australia gir eksempel på det. Språk som reknes av de omgivende språksamfunna for å være komplekse og svært vanskelige å lære, f.eks. ungarsk utafor Ungarn, har også vist seg å overleve bemerkelsesverdig lenge under vanskelige forhold.

Språkdøden i våre dager henger nøye sammen med den sivilisasjonstypen som er kommet til å dominere i vår del av verden, og som presser seg på stadig flere mennesker og samfunn over hele kloden: en massekultur med kommersialisme og forbrukermentalitet som særkjenne. Den viser seg som stadig økende overgang fra bygde- til bykultur, fra primærnæringsøkonomi til industri- og tjenesteytingsøkonomi, mekanisering, automatisering og uniformering. Ikke minst det siste er viktig i denne sammenhengen. Kommersialismen er materialistisk orientert og prega av masseproduksjon og forbrukermentalitet. Den innebærer, både som forutsetning og følge, stadig større grad av uniformering, standardisering og kulturell ensretting og nivellering. Det som er ulikt og annerledes, forstyrrer effektiviteten i produksjonen og blir lett oppfatta som «sand i maskineriet».

I denne sammenhengen er språkdød den radikale enden på ei utvikling som begynner med ulike slag språklig ensretting i det enkelte språksamfunn: motvilje mot dialektbruk og tiltakende dialektløshet, offisiell eller uoffisiell standardisering og kodifisering av språknormer og språkbruk, kort sagt: innskrenking og tap av språklig mangfold. Den som blir utsatt for ensrettingskreftene, kan reagere med motiltak, slik f.eks. oppblomstringa av språklig lokal- og regionalkultur innafør den europeiske unionen er et godt eksempel på, eller slik den såkalte «dialektbølgen» på 1970-tallet uttrykte det. Men mange gir etter; det koster så mye å stå imot. Mange trur også at det ikke er noe å gjøre med, at det er «Utviklingen», en unngåelig del av det moderne prosjekt undervegs mot et bedre og rikere liv.

Det er så galt som det kan få blitt. Det dreier seg om politiske vegvalg som vi og våre tillitsvalgte og ledere tar, og som medfører viktige menneskelige omkostninger. Språklig ensretting og språkdød er ingen naturkatastrofe. Språkdød og all kulturell ensretting er *politiske* katastrofer.

Status og framtidsutsikter for språka i Norden

Den pågående språkdøden er et dystert varsko som vi ikke må lukke øynene for eller rekne som irrelevant for oss nordboere. Den har en plass også innafør et snevert *nordisk perspektiv*.

Især for *minoritetsspråka i Norden*, slik jeg har definert og nevnt dem innleiingsvis her, er språkdød en reell mulighet. Likevel er situasjonen ganske ulik for hvert av de språksamfunna det dreier seg om.

Romani (igjen brukt som fellesnemning for sigøynernes språk) teller knapt 10 000 brukere i hele Norden. Språket er av indisk opphav og er splitta i ulike dialekter. Romani kan ikke reknes som et innvandrerspråk på linje med de over hundre forskjellige som er kommet til vår del av verden i dette hundreåret og især etter 1950. Det kom hit fra de britiske øyene med den første sigøynerinnvandringa alt på 1400-1500-tallet, først til Sverige, der sigøynerne straks blei utsatt for forfølgelse, noe seinere til Finland og Norge. Dagens nordiske romani-dialekter er for det meste prega av transsilvanske dialekter som via Ungarn og Polen kom til Vest-Europa og Norden i den andre

innvandringsbølgen midt på 1800-tallet. Jf. Kristiansen & Meyer (1994: 35). Romani har altså historisk hevd i Norden, men det er ikke et urinnvånerspråk, som samisk og inuit. I Finland, der det er flest (drygt 6000) brukere, lever ennå såkalt «gammel skandinavisk romani», en *sinti*-dialekt som kom med den første innvandringsbølgen fra en arkaisk (nå utdødd) dialekt i Wales og Skottland. I Sverige er det om lag 3500 brukere, og blant dem dominerer *romanés*-varietetet *kelderari*, mens de ca 200 brukerne i Norge og de knapt 150 brukerne i Danmark i hovedsak har den mer arkaiske *romanés*-varietetet *lovaritska* som morsmål, marginalt også varietetet *čurari*. Romani er det eneste minoritetsspråket i Norden som ikke har majoritetsstatus i noen stat eller annen geopolitisk enhet. Sigøynernes språksamfunn sakner med andre ord den sosiale statusen og den rettsbeskyttelsen som ei slik geopolitisk tilknytning gir. Sigøynernes allment låge sosiale status i de nordiske storsamfunna, og det at språket deres ikke har noen spesiell geografisk lokalitet, men brukes spredt over fire statsterritorier, setter også språket i ei utsatt stilling. Så godt som alle sigøynere er dessuten to- eller flerspråklige, og majoritetssamfunnas myndigheter har sjelden gitt prioritet til morsmålssituasjonen deres. De siste tiåra synes likevel sigøynere sjøl å ha oppdaga verdien morsmålet deres har, og ønska å beskytte og utvikle det. Der romani er sterkest til stede, i Finland, har det fått en viss anerkjennelse: Forskningscentralen för inhemska språken (stifta 1976), som til nå har hatt ansvar for finsk, samisk og svensk språkrøkt i Finland, vil ifølge dens nåværende kontorsjef, Mikael Reuter, snart utvides til også å omfatte romani (og tegnspråk). På statlig initiativ er det utarbeidd en ny ortografi og ordlister, det er skrevet (men ikke utgitt) ei abc-bok og utgitt éi mindre og, nylig, éi større ordbok, dessuten ei omsetting av Johannes-evangeliet. Jeg veit ikke om at romani har fått noen særstatus i skolesammenheng i det siste. Til nylig har iallfall det meste av offentlig anerkjennelse i form av skolemuligheter, lærerutdanning, omsettings- og utgivelsesstøtte, radio- og fjernsynsprogram o.l. på romani mangla. Se Koivisto (1975) og Petrán (1975: 48). Det den enkelte romani-bruker kan påberope seg av retter for sitt språk og sin språkbruk, begrenser seg derfor til de

rettighetserklæringene for individuelle minoritetsspråkbrukere som FN o.a. har vedtatt. Det sterkeste forsvaret dette språket og språksamfunnet har mot trusselen om utslettelse, mener jeg imidlertid ligger i det at det som språket til ei undertrykt folkegruppe har en vital funksjon som gruppeidentifikator og som «hemmelig språk» overfor makthaverne, slik hebraisk og jiddisk har hatt det for jødene i diaspora i hundrevis, ja, tusener av år. Likevel er det rimelig å rekne sigøynernes romani som utsatt i språkdødsammenheng.

Det samme gjelder ei enda mer utsatt språk- og folkegruppe med affinitet til sigøynernes: taternes og fantenes. Taterne er svensk-norske; riksgrensa langs Kjølen har aldri gjeldt for dem. I Norge teller de i dag om lag to tusen individer; hvor mange det er i Sverige, veit jeg ikke. De er ikke sigøynere. *Taternes romani* er altså ikke det samme språket som jeg nettopp har omtalt. Taterne er vanskelige å definere som gruppe, for de er svært sammensatte. De har vært i nordiske land helt fra 1500-1600-tallet av og har levd mye i lag med sigøynerne. For dem - opphavelig omvandrende håndverkere, leiearbeidere og leiesoldater - må sigøynerne ha hatt høy status. For fra sigøynernes dialekter har de svensk-norske taternes romani lånt over 60 % av ordtilfanget. Ut over det det har felles med sigøynernes språk i ordtilfanget, og som gjør språket uforståelig for andre norske og svenske, har det ikke noe av indisk opphav. Taternes romani har norsk/svensk morfologi og syntaks og må karakteriseres som et skandinavisk minoritetsspråk. Taterne har vært generelt forfulgte i Norge og Sverige og har levd mye i skjul. Det har påvirket traderinga av språket deres til yngre generasjoner. Bare eldre tater behersker det fullt ut i dag; mellomgenerasjonens språkferdigheter og -kunnskaper er vaklende og ufullstendig. Jf. Kristiansen & Meyer (1994: 36). Taternes romani må sies å være døende eller iallfall svært utsatt, enda det ligger en viss mulighet for revitalisering (jf. Dorian 1994a) i det at yngre tater har begynt å bruke taternavnet om seg sjøl og sine igjen. Blant dem begynner faktisk taternes romani å få en viss status nå. Det fins eksempel på at språk med svært få brukere er blitt revitalisert med utgangspunkt i bevisst politisk tilrettelegging og velvilje (jf. Craig 1992). Vi har kjente eksem-

pel på at det er mulig også etter at et språk faktisk er utdødd (hebraisk og, i våre dager, kornisk).

Fantene er også ei uensarta folkegruppe, som har tradisjon som båtfolk langs den norske sør- og vestlandskysten. Deres språk, *rotwelsch*, minner om taternes romani, men er klart forskjellig fra både det og sigøynernes romani. Det har klare innslag av jiddisk og derigjennom hebraisk med opphav i jødiske gettoer i Sentral-Europa. Se Iversen (1944-50). Fantene og deres etterkommere har i dag langt på veg mista sitt opphavelige språk til fordel for taternes romani (Kristiansen & Meyer 1994: 36). *Rotwelsch* er absolutt døende.

Det er også *karelsk* i Norden, som ifølge Meier & Meier (1979: 107) har ca. 200 000 brukere, for det meste på russisk side av grensa mot Finland. I Finland brukes det regionalt sammenhengende av færre enn 200 mennesker i Kuhmo og Suomussalmi. Ellers er den karelske språkminoriteten spredt i resten av Finland og i deler av Sverige. Den har i flere tiår vært i ferd med å assimileres helt i det finsk- respektive svenskspråklige majoritetssamfunnet. Se Dahlstedt (1975: 22).

Samisk er også minoritetsspråk i Norden som ikke har majoritetsstatus i noen stat. Til slutten av 1950-tallet var de regelrett undertrykte i Finland, Norge og Sverige; i dag har alle disse nordiske statene gjort mye for å råde bot på gamle synder. Det er om lag 40 000 samiskspråklige i disse nordiske landa. I tillegg kommer om lag 2000 samer på Kola-halvøya i Russland; under halvparten av dem kan snakke samisk, og deres samisk er delt i henholdsvis ter- og kildinsamiske dialekter. De fleste (ca. 30 000) samisktalende befinner seg i Norge. 90 % av dem snakker nordsamiske dialekter i Troms og Finnmark, de to nordligste fylkene i Norge. Nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk er innbyrdes uforståelige språk i Norge. Hvert av de to sistnevnte har bare ca. 250 aktive brukere i Norge i dag, men forstås og kan brukes mer ufullstendig av noen flere; sørsamisk er det likevel bare få som kan lese og skrive. Samtidig er det nettopp lule- og sørsamisk som er de svenske samenes hovedvarieteter. I Finland er det omtrent 5000 samer; mindre enn halvparten av dem bruker samisk (enaresamisk, nordsamisk eller skoltesamisk) regelmessig.

Samiske språk har i dag oppnådd forholdsvis høy sosial status og sterk rettsbeskyttelse. Det styrker deres rettslige og politiske stilling i Norden at de også er urinnvånerspråk. Samene lever spredt over store områder, men har sine kjerneområder i det nordligste Finland, Norge og Sverige. I Finland og Norge har samisk språk nylig fått status som offisielt språk i visse områder. I Norge gjelder det seks kommuner i Finnmark og Troms. Der skal lover og regler, offentlige kunngjøring og skjema foreligge på samisk i tillegg til de nasjonale majoritetspråka, og både talt og skrevet samisk skal kunne brukes i retts tvister og andre juridiske sammenhenger, på individuell basis også i kirkelige sammenhenger. Etersom de fleste samer bor i Norge, er det kanskje ikke merkelig at de har ei enda sterkere stilling i Norge enn i resten av Norden. Den norske utenriksministeren foreslo i februar 1993 å heve den formelle geopolitiske statusen for samene ytterligere ved å danne en samisk nasjonal region på tvers av statsgrensene i Nord-Finland, -Norge og -Sverige, noe som ville gi dem direkte representasjon i EU-organ og andre internasjonale fora. Det førte ikke fram. I Norge er deres rettigheter institusjonalisert i et eget Sameparlament; språket er som nevnt offisielt språk i deler av Norge, og det er, i tillegg til det nordiske samiske instituttet fra 1973, et eget samisk språkråd som fra 1974 har fullt språkrøktsansvar for det. I skolen kan barn av samiske foreldre over hele landet kreve undervisning i og på samisk, og de elevene som velger samisk som fag i den videregående skolen, kan velge bort ett av de to norske skriftmåla. Se Wiggen (1995e; 1996). Rektor ved universitetet i Tromsø, professor Tove Bull, har i 1995 foreslått at alle elever i de samiske kjerneområda i Nord-Norge skal lære samisk ved sida av norsk. Det gjenstår å se om det fører fram; foreløpig er forslaget møtt med interesse.

I den såkalt fjerde verden, som er urbefolkningens, står samenes situasjon som et ideal. Trass i den store innsatsen de nordiske land har gjort og gjør for å sikre og styrke samisk språk og kultur, er det samiske språkets framtid ennå usikker. For det første går bruken av samisk stadig tilbake. Mange samer mangler ennå den sjøtillita som deres relativt unge, velutdanna lederskikt har; det er arven etter generasjoners under-

trykking og sjølhøt som ennå henger ved. Dessuten synes stadig flere samer å gifte seg med ikke-samer (Jahr 1993: 249). Innad i det samiske språksamfunnet er det ellers et problem at det er destruktive forestillinger om «god» og «dårlig» samisk; her lider særlig kystsamene med deres betydelige tilfang av lånord fra norsk. Og de mange innbyrdes uforståelige samiske språka gjør at nordsamisk får en dominerende posisjon overfor de andre, og at norsk ofte dominerer i intersamisk kommunikasjon, tilmed i samenes eget parlament (Sametinget). For det andre er det ingen samlende ortografi for samisk skriftspråk. Det er ulike offisielle ortografier for nordsamisk fra 1979, revidert i 1985, for sørsamisk fra 1978, for lulesamisk fra 1984, for enaresamisk fra 1930 og for skoltesamisk fra 1970-tallet, i praksis først fra 1980-tallet, og i tillegg er det ei rekke eldre ortografier som ennå praktiseres innafor flere av de ulike samiske samfunna. For det tredje skjer det i vår samtid radikale endringer i den tradisjonelle sosioøkonomiske basisen for det samiske samfunnet som kan vise seg å undergrave viktige sosiale forutsetninger for samisk språkbruk (Jahr 1993). Det er et spørsmål om samisk språkbruk er nødvendig for at samene skal kunne opprettholde en samisk identitet. Enkelte språksosiologiske studier kan tyde på at det ikke er tilfelle (Bull 1991). Samisk har sterk støtte av offentlige myndigheter, både nasjonalt og regionalt, men har ikke svært mange brukere. Både norske og utenlandske sosiolingvister rekner alle de samiske språka og språkvarietetene som utsatte for språkdød (jf. Jahr 1993; Trudgill 1991; Wiggen 1995d). Det er særlig to faktorer som synes avgjørende for samiskens framtid:

- at alle de berørte statene opprettholder og styrker rettsvernet for samisk i skole og samfunn og stimulerer til positiv holdningsskaping både innad i det samiske samfunnet og i stor-samfunna ellers;
- at samisk blir brukt aktivt i de samiske familiene og tradert til barna som vokser opp i dem. Det er ikke minst viktig i de stadig flere «blanda» familiene, der balansert tospråklighet i så fall bør være et mål i oppdragelsen.

Samisk og (både sigøynernes og taternes) romani er endogene minoritetsspråk som ikke er majoritetsspråk i andre stater.

Andre endogene minoritetsspråk er nettopp det: tysk i Danmark og, framfor alt, finsk i Sverige og i Norge.

Tysk har ei svekka stilling i Danmark. Det er i alle fall utsatt nord for riksgrensa; kanskje må det reknes som moribund. I statistiske oversikter teller pro-danske i Süd-Schleswig i Tyskland ca. 50 000 mennesker, mens den pro-tyske minoriteten i Nord-Slesvig teller ca. 20 000. Disse talla reflekterer langt ifra omfanget av dansk resp. tysk språkbruk i de to nabolanda, som er mye mer beskjedent. For begges vedkommende er det alvorlige og avgjørende at minoritetsspråket er på veg ut som brukspråk i hjemmene. Særlig gjelder det dansken i Süd-Schleswig, men også i stor grad tysken i Sønder-Jylland. De tyskspråklige der er alle tospråklige. Det er private interesseorganisasjoner for begge minoritetene, egne skoler og aviser; og en felles dansk-tysk deklarasjon fra 1955 sikrer den enkelte fulle retter til å bruke sitt eget minoritetsspråk i rettslige sammenhenger og i kontakt med myndighetene. De nyter de samme rettighetene som ikke-endogene minoriteter som ikke kan bruke majoritetsspråket. Jf. Vikør (1993: 102-4).

Finsk er et endogent minoritetsspråk i både Sverige (Torne-dalen) og i Norge (flere steder i Troms og Finnmark). Det dreier seg om nordfinske dialekter og, for Norges vedkommende, ei videreutvikling av dem. I Nord-Sverige dreier det seg om et stedegent finsk språksamfunn som riksgrensa mellom Sverige og Finland i si tid blei trukket tvers igjennom. I dag teller torne-dalsfinskspråklige om lag 25 000 mennesker. I Norge kalles språket *kvensk*. Det brukes av etterkommere etter innvandrere fra Finland i flere bølger fra 1690-tallet av. Den siste innvandringsbølgen kom på 1960-tallet. Tilsvarende innvandringsbølger til Värmland i Sverige og til det sørøstlige Norge («Finn-skogene») bar oppe finsk språkbruk der til siste hundreårsskifte; den er nå utdødd (så nær som i navn). Finsken i Nord-Norge lever ennå, men er kraftig marginalisert. Av om lag 20 000 brukere av denne finsken er det nå bare ca. 2500 som bruker kvensk daglig. Antallet språkbrukere er vanskeligere å fastslå med sikkerhet, for enda mer enn tilfellet har vært med samisk, har kvensk vært brukt og overlevert i de private sfærene, mens det norske storsamfunnet lenge har undertrykt og bekjempa

det. Først i det aller siste er denne situasjonen blitt reversert, idet det nå er i skolene og i egne interesseorganisasjoner at kvensk opplever en renessanse og velvilje, mens språket nesten ikke brukes i hjemmene lenger. Det siste er trulig avgjørende for språkets framtid. Den nyvunne positive utviklinga har ikke på langt nær kommet så langt for kvensk som for samisk. Det henger blant annet sammen med at kvensk ikke har status som urinnvånerspråk, og at språket ikke har hatt interesseorganisasjoner før ganske nylig. Nasjonale myndigheter ser med velvilje på de kvenskspråkliges situasjon og krav i dag, og om kvensk ikke har de samme rettighetene som samisk, har det og brukerne av det ei sterkere stilling enn dagens innvandrerspråk(-brukere). Kvensk kan brukes i skolen og velges i videregående utdanning på bekostning av ett av de norske skriftmåla, liksom samisk. Men kvensk kan ikke velges som andrespråk i skolen, slik standardfinsk kan (fra 1989 av), det har ikke offisiell status regionalt eller nasjonalt, og antallet språkbrukere er svært lågt. I den nye læreplanen for grunnskolen som gjøres gjeldende fra 1997 av, er begrepet kven(sk) ikke lenger med; det er erstatta av «finsk-etnisk». En del kvener oppfatter det som forsøk på å omdefinere dem fra å være en endogen minoritet til å bli ei innvandrerguppe. Identiteten til medlemmene av den kvensk-finske språkgruppa i Norge er splitta mellom etterkommerne av de tidlige innvandrerne, som kjenner seg som kvenske, ikke finske - noen av dem påberoper seg tilmed urbefolkningsstatus - og dem som er kommet til landet i dette hundreåret eller er etterkommere etter nyere innvandrere, og som kjenner seg som finske. Jf. Lund (1995).

Kvensk må definitivt sies å befinne seg på grensa mellom svært utsatt og døende, enda det er sterk vilje til å revitalisere språkbruken i flere lokalsamfunn i Nord-Norge og, fra storsamfunnets side, til å bidra til å opprettholde den endogene finske språkkulturen i Norge. Blant annet blir kvensk nå for første gang lært og brukt som skriftspråk, og ei kvensk-finsk avis kommer ut i Tromsø f.o.m. høsten 1995.

Spørsmålet er om de positive tiltaka for å bevare denne finske språkminoriteten i Norge er kommet for seint. For den store nye finskspråklige minoriteten i Sverige, som teller 200 000 -

250 000 mennesker spredt over hele landet - og for det finskspråklige majoritetssamfunnet i Finland, som burde være interessert i å støtte de finske kulturene og de finskspråklige enkeltmenneskene og institusjonene i nabolanda - mener jeg det er lærdom å hente av kvenkulturens tilbakegang i Norge. Ett er at den blei aktivt motarbeidd, især i et snautt hundreår etter 1860. Like destruktivt, og trulig enda mer avgjørende, var den manglende forståelsen og støtten fra det finskspråklige Finland. Det er unektelig et paradoks at finsken i Norge skulle desimeres mer enn samisken, for samisk er et fullstendig *Abstand*-språk uten mulighet for støtte i et samisk majoritetssamfunn annetsteds, mens kvensk som *Abstand*-språk i Norge kunne ha venta støtte fra det finske majoritetsspråket i nabolandet, der det tilmed har offisiell status. Poenget er at det finskspråklige samfunnet i Finland med sin strenge purisme har forholdt seg uinteressert eller nedlatende til det finske minoritetsspråket i Norge. I vårt hundreår er det fra det holdet blitt karakterisert som arkaisk/«ureint» (på grunn av lånord fra norsk)/statisk/lite fleksibelt. At det lenge ikke fantes som skrevet språk, og som talespråk etter hvert blei splitta i ulike dialekter i Norge, bidrog til den låge statusen det hadde i Finland. Følgen var at kvenene sjøl utvikla et elendig språklig sjølbilde, noe som avspeiles i at mange av dem karakteriserer sitt språk som «hjemmelaga»/et «miks» (blandings-språk)/«skitten finsk»/«kjøkkenfinsk» o.l. (Andreassen 1992; cf. Lindgren & Aikio 1978). På det nordiske språkmøtet i København i september 1995 kom det fram at tilsvarende holdninger kunne spores fra språkkulturelt ansvarlig hold i Finland overfor de nye finskspråklige innvandrergruppenes finske språkbruk i Sverige. Sverigefinska språknämnden bør etter mi mening ta opp dette forholdet med sine finske interessefeller og peke på hvor skjebnessvanger «renhetens pris» kan være for et minoritetsspråksamfunn. Jeg har alt vist til ulike eksempel på at mange brukere av et minoritetsspråk fort kan bli til få. Det avgjørende er om barna og de unge vil overta sine foreldres minoritetsspråk, eller om de foretrekker samfunnets majoritetsspråk. Mange gjør det siste uansett, desto mer om kritikk og andre sosiale belastninger med å bruke minoritetsspråket kommer både utafra storsamfunnet og innafra den egne språkgruppa.

Positive faktorer for den nye finskspråklige minoriteten i Sverige er at den er så tallrik, og at det sverigefinske samfunnet sjøl har skapt og opprettholder viktige språksosilogiske infra-strukturer, som egne finskspråklige aviser, finskspråklige innslag i flere andre aviser, finskspråklige program i radio og fjernsyn, utdanning av finskspråklige lærere og svensk-finske tolker, egne velferdsinstitusjoner (f.eks. aldershjem) og annet. I øyeblikket planlegger Sveriges Radio tilmed en egen finskspråklig kanal. Den sverigefinske språkminoriteten burde også kunne påberope seg en særlig status, både i skolen og i samfunnslivet ellers, ved at finsk allerede er en tradisjonell endogen språkminoritet i Sverige. Samtidig er det viktig å overkomme de motsetningene som ennå rår mellom eldre og yngre finskspråklige samfunn i Sverige, desto mer som finsk i øyeblikket nyter utbredt godvilje på politisk hold: Sverigefinska språknämnden opplyser at om lag 90 % av svenske politikere mener finsk bør støttes i Sverige - 50 % mener det er «svært viktig», 40 % «ganske viktig» - og den svenske Riksdagen har høsten 1994 anerkjent finsk som et «inhemsk språk» i Sverige. Den sverigefinske identiteten er dessuten i endring: stadig flere sverigefinner kjenner seg ikke lenger som innvandrere, men som medlemmer av en finsk(-språklig) minoritet i Sverige, og sverigefinske organisasjoner arbeider for at det sverigefinske samfunnet i Sverige skal oppnå formell status som minoritets-samfunn. Det setter i den forbindelsen håp til en ny traktat om minoriteter som er under utarbeiding i Europarådet nå. Kombinasjonen av de faktorene jeg nevner her, skulle bidra sterkt til at finsk opprettholdes i overskuelig framtid som et levende minoritetsspråk i Sverige. Men presset fra majoritetsspråksamfunnet er stort, og framtida for finsk som morsmål i Sverige kan ikke tas for gitt uten vedvarende årvåkenhet fra det sverigefinske språksamfunnet sjøl og utbredt politisk og sosial aksept i Sverige som helhet.

Svensk har på si side, både i kraft av sin tradisjon og av at det er offisielt språk, ei geopolitisk sterk stilling som *endogen minoritetsspråk i Finland*. Snautt 300 000 brukere er likevel ikke overveldende mye i språkdødssammenheng, og tallet synes å gå sakte, men sikkert tilbake. Tradisjonelle høgssosiale

konnotasjoner til svensk språk vis-à-vis finsk kan vel spille ei viss beskyttende rolle for svensken i Finland, enda realiteten i dagens Finland generelt er at de svenskspråklige har samme sosio-økonomiske status som de finskspråklige: Sosiolingvistiske holdninger overlever ofte de materielle og politiske forholda som har skapt dem. På viktige måter står altså svensken i Finland langt sterkere enn finsken i Sverige. Det ligger på den andre sida en trussel for Finlands-svensken i det at den ikke har noen betydelig urban basis å snakke om; den er i stor grad et landsbygdsspråk. Dessuten har det nylig vært flere politiske framstøt for å gjøre svenskemnet valgfritt i finsk skole; 90 % av finskspråklige elever i Finland foretrekker engelsk framfor svensk som første fremmedspråk i skolen, mens 85 % av de svenskspråklige velger finsk (Vikør 1993: 84). De mange «blanda» finsk-svenske familieforholda kan innebære en oppdragelse til tospråklighet, men har en tendens til å bety overgang til det lokalt dominerende majoritetsspråket, som i regelen er finsk. På den andre sida kan den geografiske konsentrasjonen om bestemte områder i Finland virke beskyttende, for så vidt som det skaper en språklig sett mer entydig oppvekstsituasjon for barna og de unge. Men det er forskjell i denne forbindelsen på Ålands situasjon og resten av det svenskspråklige Finland, og det er finsken som har framdrift og politisk og sosial tyngde på fastlandet. Til dominerende finskspråklige områder må også mange av de svenskspråklige flytte for å få arbeid. Svenskens offisielle rettigheter synes dessuten å bli undergravd i praksis i flere tilfeller; stadig flere i offentlig tjeneste kan ganske enkelt ikke svensk (godt nok). Om finlandssvenskens aktuelle stilling regionalt og i byråkratiet, mediene og skolen, se Hansén & Laurén (1992).

Finland er en relativt ung nasjonalstat i Norden, og allmenn finskspråklig skriveferdighet blei etablert så seint som rundt 1940, enda leseferdigheter var vanlige mye tidligere (jf. Luttinen 1984). Det kan være at nasjonale/nasjonalistiske holdninger og følelser vil gi framdrifta for finsken tyngde og kraft ennå ei tid. Økonomiske forhold og allmenn vilje til internasjonalisering kan styrke finsk-finske krefter regionalt, men likevel svekke dem nasjonalt over ei viss tid. Så lenge landets økonomi

er så sterkt knytt til Skandinavia, især Sverige, som det er nå, er svenskens rolle som interskandinavisk kommunikasjonsmedium ei sterk kraft til å opprettholde svenskens offisielle stilling og posisjon som obligatorisk læremne i skolen. Innafor EU kan det imidlertid fort endre seg, som vi ser tendenser til allerede, - jeg tenker på den finanspolitisk motiverte embetsmannsinnstillinga til Nordisk råd høsten 1995 om å sløyfe bevilgningene både til Nordiska språk- og informationscentret i Helsingfors og til Nordisk språksekretariat (Nordisk ministerråd 1995: 70-71) - og vi opplever stadig oftere i internordisk samhandling at finske deltakere tyr til engelsk fram for svensk. Ønsket om tolketjeneste når nordboer møtes, ser også ut til å bre seg. Ved utgangen av 1995 bedyrer likevel Finlands statsminister, Paavo Lipponen, i et intervju med den norske avisa *Aftenposten* at «det er en enorm ressurs at vi kan kommunisere gjennom skandinaviske språk. Den finske regjering vil trygge svenskens stilling, også i skolen, med bedre markedsføring og bedre metoder i undervisningen». Han medgir likevel at den politiske vendinga mot EU har tatt og kommer til å ta mye av finsk politikks energi og oppmerksomhet - implisitt: til en viss grad på bekostning av blant annet nordisk samarbeid. Se Langslet (1995). Det gjenstår å se hvilke følger den nåværende regjeringas svenskvennlige intensjoner kommer til å få i praksis.

Dansk er mormål og i regelen enespråk for om lag 3000 dansker på Færøyene. Dessuten må alle færøyinger reknas som tospråklige. Dansken har veket for færøysk på område etter område i dette hundreåret, men dominerer fortsatt i enkelte viktige domener: i den videregående skolen, i den «folkelige» litterære kulturen, i film- og fjernsynsproduksjon og -teksting og i det meste av det eksportretta næringslivet (Vikør 1993: 105f.). På Grønland står dansken betydelig sterkere i all offentlig sammenheng, men svakere i hverdagslaget til den enkelte. Mens færøysk blei vedtatt som jamstilt med dansk offisielt språk på Færøyene alt i 1938, blei inuit det på Grønland først i 1979. Men også på Grønland vinner inuit stadig terreng på bekostning av dansk. Det er likevel neppe noen fare for danskens offisielle status og reelle bruk på Færøyene og Grønland så lenge de to områda er knytt politisk til Danmark.

Færøysk er morsmål til om lag 40 000 mennesker på Færøyene og 10 000 i Danmark. På Færøyene har det full offisiell status og ei entydig stilling som majoritetsspråk, både formelt og i praksis. Det blir brukt på alle samfunnsområder; bare i de sammenhengene som nettopp er nevnt, står dansken ennå sterkt. Knytt til færøysk nasjonalisme har språket til nå vunnet en stadig sterkere posisjon, enda alle færøyinger er tospråklige.

Inuit er det opplagte morsmål og førstespråk for den stedegne befolkninga på Grønland. Språket er, som nevnt, offisielt «hovedspråk» fra Grønland fikk indre sjølstyre i 1979, og det vinner stadig større bruksområde: Det er allment undervisningsspråk i skolen, og dansk innføres ikke lenger fra første klasse av, som før, men fra tredje klasse. Inuit har tradisjonelt ei sterk stilling i alt kirkelig liv. Avisene har stadig mer stoff på inuit, og radioen er tospråklig med mer enn 50 % inuit i dag. Alle danske stedsnavn er dessuten erstatta av de stedegne på inuit. Men i film og fjernsyn dominerer fortsatt dansk, som på Færøyene.

Urinnvånerspråket inuit er morsmål til ca. 45 000 mennesker på Grønland. Nesten like mange fins i det nordlige Canada og USA, mens ytterst få er tilbake i det nordøstlige Russland. 90 % av grønlanderne bruker en vestgrønlandsk varietet, og det er den det skrevne språket bygger på. Østgrønlandsk er ganske annerledes, og det er en tredje varietet på sørspissen av den store øya. På Grønland har inuit full offisiell anerkjennelse, og de politiske forholda både lokalt og i Danmark ligger til rette for at inuit også reelt kan styrke sin posisjon. Dets geografiske avgrensning til Grønland og tilstøtende polarområder kan være en beskyttelse for språksamfunnet.

Under det stadig økende internasjonale kulturelle og økonomiske presset som også gjør seg gjeldende på øyrikene Færøyene og Grønland, kan tilknytninga til dansk og Danmark paradoksalt nok vise seg som et vern for de stedegne språka. Uten den ville trulig engelsk-amerikansk lett kunne komme til å fylle samme posisjon som dansken gjør nå og, styrka av de såkalt «frie» markedskreftene, fort ha relegert de lokale majoritetsspråka til intimsfæren. Da ville færøysk og inuit virkelig ha stått overfor trusselen om en snarligere språkdød enn tilfellet er

nå. Så få som bruker hvert av de to språka, er de likevel utsatte, og det er de lokale språksamfunnas vedvarende vilje til å opprettholde eget språk og de politiske og økonomiske omstendighetene som låner dem status og velvilje, som kommer til å bli avgjørende for den videre utviklinga.

Islandsk står i ei særstilling. Det er enespråk i øystaten Island. Det har status både gjennom sine linjer tilbake til middelalderens norrøne litteratur, og gjennom en allmenn opplutning i folket i dag. Det er unikt for det islandske språksamfunnet at språkets riktighetsnormer ikke er utfordra av noen talemålsvariasjon av betydning.

Både språkets offisielle status, landets kulturpolitiske årvåkenhet og aktive juridiske beskyttelse av språket og språkbruket, språkets allmenne bruk i alle deler av samfunnslivet og dets geopolitiske avgrensing til et øyrike taler for at islandsk står støtt. Det er dessuten fullt utvikla til å fungere i et moderne velstandssamfunn, og det røktes kontinuerlig for å møte nye behov. Det gjelder også færøysk på Færøyene, enda det ikke røktes like konservativt og puristisk som islandsk, mens inuit ennå har et godt stykke å gå før det er fullt utvikla for alle moderne formål. Med drygt 260 000 brukere skulle alt ligge til rette for at islandsk kan reknes som relativt «trygt» i språkdødsammenheng.

Dersom en likevel skulle peke på ett forhold som kunne tenkes å utfordre islandsk på Island i framtida, måtte det være at det er helt avhengig av internasjonal samhandel, at det kanskje er ei grense for hvor mye og hvor lenge islendingene kan beskytte språket og språkkulturen sin gjennom lovverket mot det anglo-amerikanske språkpresset som også Island kjenner nå. Yngre islendinger foretrekker stadig oftere, ja, trulig som oftest, å bruke engelsk også i internordisk kommunikasjon; ferdsighetene i dansk og andre skandinaviske språk er i klar tilbakegang i folket. Nylig har to radiostasjoner og én fjernsynsstasjon fått lov til å sende amerikanske program direkte og uten omsetning til eller teksting på islandsk. Heller ikke islendingene skal ta den solide stillinga islandsk har i øyeblikket, for gitt i åra som kommer.

Så mye om minoritetsspråka i Norden. Dersom vi også skal

rekne *nynorsk* til dem, som det kan være grunn til å gjøre, kan vi for den norske skriftspråksvarieteteten slå fast at den aldri har hatt ei så grunnfesta juridisk og politisk stilling som nå. Den nyter full anerkjennelse som jamstilt offisielt norsk, har mellom en halv og en hel million aktive brukere og leses og forstås daglig av hele det norske språksamfunnet. Det skulle være tilstrekkelig til å rekne også *nynorsk* som relativt «trygg» i språkdødsammenheng. Samtidig som denne norske varietetens formelle stilling er blitt stadig sterkere, har dens sosiale status blitt utfordra på en måte som over tid kan vise seg for tung å bære. Det er ingen tvil om at nynorsken er lite populær i store deler av det norske folket; nynorskens organisasjoner har slåss med paragrafer mer enn med slikt som skaper godvilje. I øyeblikket ser nynorsken likevel ut til å stå stadig sterkere i sine kjerneområder i vest- og midt-Norge, mens den taper terreng i Trøndelag, Nord-Norge og på Østlandet. Denne regionaliseringa av nynorsken i skole og offentlig styre skjuler imidlertid en overgang fra nynorsk til bokmål hos de unge fra tenåra av som vi ennå ikke kjenner omfanget av, men som trulig er betydelig, også i de nynorske kjerneområda. Nynorsken har på den andre sida begynt å vinne innpass som hovedopplæringsmål i skolen i flere byer. Slik jeg ser det, står nynorsken støtt i øyeblikket, men dens framtid kan vise seg å være usikker særlig dersom de sosiale konnotasjonene i størstedelen av det norske folket fortsetter å være så stereotyp negative som de er i øyeblikket. I sine kjerneområder er det likevel ikke grunnlag for å vente at nynorsken skal forsvinne i overskuelig framtid; og fordi alle norske har et eiendomsforhold til nynorsken så vel som bokmålet, enten de uttrykker velvilje eller det motsatte overfor nynorsken, vil mentalitetsendringer i kjølvannet av utenriks- eller innenrikspolitiske nyutviklinger lett kunne komme til å virke til fordel for nynorsken igjen.

Da gjenstår de fire språka og språksamfunna som har uomtvistelig *majoritetsstatus* i nordisk sammenheng: dansk, finsk, norsk (som bokmål i skrift og generelt som talemål) og svensk. De har alle flere millioner brukere og står så juridisk og politisk sterkt at de uten videre blir å rekne til de «trygge» i språkdødsammenheng.

Det disse språksamfunna likevel skal være på vakt mot, er språklig domenetap. Se Venås (1993). Dersom de nordiske majoritetsspråka begynner å vike for et fremmedspråk, som i øyeblikket er engelsk i vår del av verden, kan det over tid - og ikke nødvendigvis så veldig lang tid - virke til å redusere de hjemlige nasjonalspråkas sosiale status. Uten å være puristiske kan språkrøktsorgana for de respektive språka godt arbeide for å opprettholde egen ordbruk og terminologi overfor inntrengende fremmedspråklige ord og uttrykk. I ungdomskulturen og i bestemte deler av handels- og næringslivet presser ei kommersialisert utgave av engelsk-amerikansk seg kraftig på i vår tid. Fordi det både forutsetter og utvikler positive holdninger til det fremmede på bekostning av det hjemlig, både som uttrykk for snobberi og kulturell mindreverds skjensle, skal det tas alvorlig. Det er viktig at enhver synes vel om sitt eget. Men det virkelig alvorlige inntreffer når hele virksomhetsområder blir overtatt av det fremmede språket, slik engelsk faktisk har begynt å gjøre på nordiske lands arbeidsplasser med nordiskspråklige ansatte. I Norge gjelder det faktisk de økonomisk viktigste og mest normsettende delene av næringslivet, som Statoil, Norsk Hydro, Elkem og liknende. Det kan få ringvirkninger og prege holdningene til morsmålets dugelighet og verdi.

Morsmåla våre er trulig den viktigste, om enn ikke den eneste, enkeltfaktoren som gir oss vår nasjonale og sosiale identitet. Om ikke vi nordiske kjenner ansvar for dem og holder dem i hevd i daglig bruk på alle områder, er det absolutt ingen andre som gjør det. Vi kan ikke overlate det til de enkelte språknemndene eller til noe annet «ekspertorgan» å holde det i hevd heller; *alle* vi som har dem som morsmål, eier dem og har et like stort ansvar for dem. Det er særlig viktig at språket blir brukt der makt og prestisje rår - i arbeids- og næringsliv, politikk, jus, forskning og høgere utdanning - ellers kan det lett bli sosialt mindreverdig, og det kan *på lengre sikt* være alvorlig. Blir det nemlig ikke brukt på bestemte erfaringsområder, utvikler det seg heller ikke der. Og kommer nye generasjoner og vil bruke det, men finner det uutvikla til sine formål, risikerer vi å miste det helt til fordel for et fremmed språk på det bestemte området. Da står vi overfor et såkalt *domenetap*. Viss et språk

ikke holdes i hevd og blir brukt på samfunnsviktige domener, mister det lett allmenn status og kan være på veg til å bli et «kjøkkenspråk», forbeholdt privatsfæren. Det har hittil ikke skjedd i nordiske majoritetsspråksamfunn. Men det er tegn på at utviklinga kan gå i ei slik retning nå, som vi rett nok ikke skal overdrive, men heller ikke overse. Minoritetsspråksamfunna veit hva det gjelder. Det har dessuten skjedd med andre «store» språksamfunn før, og det kan skje igjen. Derfor er det alvorlig for de nordiske majoritetsspråka at de nå har begynt å vike for fremmed språkbruk, især engelsk, på prestisjetunge samfunnsområder. Det gjelder framfor alt i storindustrien og i høgere utdanning. Om bruken av engelsk i høgere utdanning, se Wiggen (1993) og Lærum (1995).

Samtidig sniker den anglo-amerikanske *språktonen* seg inn i mange enkeltindivid gjennom en stadig økende mengde engelskspråklig film, popmusikk og reklame for varer og tjenester, ofte målstyrt til unge mennesker og bestemte andre samfunnsgrupper og saksfelt, som edb-området, mote- og skjønnhetsindustrien, visse sportsområder o.a., slik den har gjort det i økende grad i hele etterkrigstida. Det dreier seg på dette nivået om en språkligkulturell invasjon av underbevisstheta, det i oss som former drømmene våre og identiteten og lojaliteten vår, på områder der følelsene, lengslene og driftene rår, altså der vi er som mest påvirkelige. I faglitteraturen kalles det stundom *mental kolonisering*. Den amerikanske sosiologen Alvin Toffler hevder i boka si *Power shift* (1990) at den viktigste ressursen for USA ikke er landets produksjonskapasitet eller tekniske og militære ferdighet, men *språket* som konkurransefortrinn. Bruken av anglo-amerikanske ord og uttrykk blir i den sammenhengen å likne med jamne slipp av språklige «fallskjermjegere» på fremmed land, som over tid arbeider for å gjøre det fremmede landet mer mottakelig for engelskspråklige kommersielle framstøt.

Når Norden nå er delt i sitt forhold til det største handelsmarkedet i vårt nærrområde, EU, er det viktig at vi opprettholder det kulturelle samholdet som historia har gitt oss, og som vi i nyere tid har styrka bevisst gjennom ei rekke politiske tiltak. Vi kan ikke ta det for gitt; det må pleies. Nordisk språklig samarbeid er viktigere enn noensinne.

I denne forbindelsen mener jeg det er viktig at vi ikke lar oss blinde av det som kan se ut som ei oppblomstring av lokale språkkulturer. Den kulturelle sentraliserings- og nivelleringsmakta som vår tids sivilisasjonsform innebærer og utøver, vil naturlig nok mobilisere motkrefter. Det er et internasjonalt utbredt fenomen som det er vanskelig å forstå bedre enn som en opposisjon mot den forflatinga av livsverdiene som den kommersialiserte massekulturen drar med seg, og den følelsen av fremmedgjøring som urbaniseringa og storbylivet har skapt hos stadig flere (Gloy 1978). EU er, både historisk og i sine grunndrag fremdeles, et uttrykk og et redskap for nettopp denne masseproduksjons- og konsumentcivilisasjonen. Bevegelser til forsvar av lokale språk- og dialektkulturer finner en derfor i store deler av det nåværende EU-området, og de er alle forståelige reaksjoner på det som er *hovedtendensen* i det store økonomiske samarbeidsområdet: språklig-kulturell sentralisering og et vedvarende press på det europeiske (språk-)kulturelle mangfoldet (se Ammon *et al.* 1991). Minoritetsspråk er utsatt for denne ensrettingstendensen i dobbel forstand: både fra det nasjonale majoritetsspråket og fra de store verdensspråka. Men heller ikke regionale majoritetsspråk er unntatt fra den: Sverige var i begynnelsen av si EU-tilnærming villig til å oppgi kravet om å få svensk anerkjent som offisielt språk innafor EU, og det 38. nordiske språkmøtet i Reykjavík i 1991 vedtok etter initiativ fra Sture Allén, sekretæren for Svenska Akademin, en protestuttalelse mot det. At en svensk embetsmannsgruppe høsten 1995 har foreslått å fjerne alle statsbevilgningene til Svenska språknämnden (SOU 1995), *sine qua non*, er også finanspolitisk motivert og viser hvor lett tilmed sentrale kulturpolitiske virksomheter blir salderingsposter i dagens finanspolitiske regnskap. Skulle Svenska språknämnden vise seg å miste sitt økonomiske eksistensgrunnlag, forsvinner også en viktig forutsetning for det nordiske språksamarbeidet som har eksistert det siste halvsekelet, og som har vært til uvurderlig gjensidig støtte for alle de nordiske språka og språksamfunna, ikke minst de minoritetsspråklige. Jeg viser ellers til tendensen i dagens EU til å ville redusere antallet offisielle språk innafor unionen; antallet bruksspråk er alt i dag betydelig avgrensa til noen få av

de offisielle EU-språka. Internasjonalt er EU en av flere tunge aktører i denne ensrettingsprosessen, en prosess som mer enn noe annet har skapt og skaper den dramatiske språkdøden som vi er vitner til over hele kloden akkurat nå.

Personlig ser jeg det som et *moralisk* anliggende at så mange som mulig virker imot den, ikke som språkpolitiske eller språkvitenskapelige «besserwissere», men som kunnskapsleverandører. Mange vender sine tradisjonelle språk og språksamfunn ryggen fordi de trur de *må* eller *bør* gjøre det for å bedre sine eller sine barns materielle livsvilkår, andre blir regelrett tvunget til det. Det vi kan gjøre, er å spre kunnskap om individuelle og kollektive språklige rettigheter og om språklige og språksosiologiske sammenhenger, så den enkeltes språkvalg i det minste ikke tas på grunnlag av vankunne, tvang, misforståelser eller andre sviktende premisser.

Vi kan faktisk gjøre noe for å motvirke den språklige utarminga som finner sted. Det må begynne med at hver og en av oss, og især dem vi har satt til å styre samfunnet vårt, må bli bevisst det som foregår, og hva vi gjør om vi krever av hverandre at vi skal gå språklig i takt. Den pågående språkdøden må samtidig møtes med krisetiltak. Et ekspertutvalg under UNESCO har tatt opp arbeidet med å kartlegge de døende og dødstrua språka i verden. Dette UNESCO-tiltaket kom i stand så seint som i 1992 etter initiativ fra noen internasjonale språkvitenskapelige organisasjoner og konferanser i Canada og Zimbabwe samme år. Det står framfor store utfordringer. Vi som er språkvitere, kan kanskje bidra litt med ei bevisst prioritering av arbeidsoppgavene våre, både når det gjelder undervisning og forskning.

Den pågående språkdøden er ellers ei viktig sak for nordiske politikere å få på dagsorden i internasjonale fora. Dette gjelder ikke kulturpolitikk i snever forstand. Det er ei miljøpolitisk sak så god som noen, med forgreininger til alle deler av menneskelig virksomhet. Det er om å gjøre å spre kunnskap og skape økt bevissthet og oppmerksomhet om det omfattende språktapet verden står overfor akkurat nå.

Samtidig må hver og en av oss bli mer bevisst den kulturskatten vårt eget språk er, så vi tar vare på *vår* språktradisjon og

den rikdommen som det språklige mangfoldet gir oss i Norden. Forutsetninga for at vi skal kunne akseptere og verdsette hverandres annerledeshet, er at vi vedkjenner oss vårt eget og er trygge på det. Så gjelder det å engasjere seg til forsvar for det flerspråklige og flerdialektale samfunnet, der vi i stedet for å mobbe og kritisere hverandre for språket og språkbruken vår oppdrar hverandre til språklig forståelse og toleranse. Med trygghet i vårt eget og åpenhet for det som er annerledes, blir vi ikke bare bedre til å kommunisere. Vi får også ny innsikt og stimulans for tanken og fantasien vår. Vi må huske at alle språk er sammensatte og fullverdige kommunikasjonssystem, kulturbærere og tankeredskap. Språklig variasjon og mangfold er normalt; ensretting er det ikke. Og det språklige mangfoldet kan høyne vår bevissthet, ikke bare om språk og språkbruk, men også om språkbrukerne, og gjøre oss til bedre mennesker.

[Artikkelen er en utvida versjon av et foredrag for Sverigefinska språknämnden, Stockholm 27. oktober 1995, i høve dens tjuårsjubileum.]

Litteratur:

- Ammon, Ulrich, Klaus J. Mattheier & Peter H. Nelde (Hrsg.). 1991. *Sociolinguistica 5*. Schwerpunkt: Status und Funktion der Sprachen in den Institutionen der Europäischen Gemeinschaft. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ammon, Ulrich. 1994. The Present Dominance of English in Europe. With an Outlook on Possible Solutions to the European Language Problem. *Sociolinguistica* 8, 1-14. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Andreassen, Irene. 1992. Det finske målet på Nordkalotten med hovedvekt på Nord-Sverige og Nord-Noreg. *Mål og makt* 22: 3, 32-45.
- Brenzinger, Matthias (ed.). 1992. *Language Death. Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*. [= Contributions to the Sociology of Language 64. Ed. Joshua A. Fishman.] Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Bull, Tove. 1991. Språklig identitet i ei nordnorsk fjordsamebygd. *Danske Folkemål* 33, 23-35. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Craig, Colette. 1992. A constitutional response to language endangerment: The case of Nicaragua. *Language* 68: 1, 17-24.

- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1975. Språksituationen i Norden. I *Grannspråk och minoritetsspråk i Norden* [= Nordisk utredningsserie 1975: 32], 19-30. Stockholm: Nordiska rådet.
- Dorian, Nancy. 1981. *Language death: the life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dorian, Nancy (ed.). 1989. *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorian, Nancy. 1993. A response to Ladefoged's other view of endangered languages. *Language* 69: 3, 575-579.
- Dorian, Nancy. 1994a. Purism vs. compromise in language revitalization and language revival. *Language in Society* 23: 4, 479-494.
- Dorian, Nancy. 1994b. [Review of] Endangered languages. Ed. by Robert H. Robins & Eugenius M. Uhlenbeck. Oxford: Berg 1991. *Language* 70: 4 (December), 797-802.
- Dressler, Wolfgang & Ruth Wodak-Leodolter (eds.). 1977. *Language death*. [= International Journal of the Sociology of Language 12.] Haag: Mouton.
- EBLUL. 1994. *Vade-Mecum. Guide to legal documents, support structures and action programmes pertaining to the lesser used languages of Europe*. Dublin: The European Bureau for Lesser Used Languages.
- Europarådet. 1992. *European Charter for Regional or Minority Languages/Charte européenne des langues régionales ou minoritaires*. European Treaty Series/Série des traités européens 148. Strasbourg: Council of Europe/Conseil de l'Europe 5.XI.1992.
- Gellert-Novak, Anne. 1994. Die Rolle der englischen Sprache in Euroregionen. *Sociolinguistica* 8, 123-135. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Gloy, Klaus. 1978. Ökologische Aspekte der Dialekt-Verwendung. Ein Beitrag zur neuen Dialektwelle. I Ulrich Ammon, Ulrich Knoop & Ingulf Radtke (Hrsg.), *Grundlagen einer dialektorientierten Sprachdidaktik*, 73-91. Weinheim & Basel: Beltz Verlag.
- Haberland, Hartmut & Carol Henriksen. 1991. Dänisch - eine kleine Sprache in der EG. *Sociolinguistica* 5, 83-98. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hale, Ken. 1992. On endangered languages and the safeguarding of diversity. *Language* 68: 1, 1-10.
- Hansén, Sven-Erik & Christer Laurén (red.). 1992. *Finlandssvenskans framtid*. [= Skrifter utgivna av Svensk-Österbottiska Samfundet nr. 48.] Vasa: Svensk-Österbottiska Samfundet.
- Hindley, Reg. 1990. *The death of the Irish language: a qualified obituary*. London: Routledge.

- Hovdhaugen, Even. 1995. Lingvister, språkbrukere og språkdød. *Apollon* (Tidsskrift fra Universitetet i Oslo) 6: 2, 46.
- Iversen, Ragnvald. 1944-50. *Secret languages in Norway*. Vol. 1-3. Oslo: Dybwad.
- Jahr, Ernst Håkon. 1979. Er nynorsk et minoritetsspråk? I Stedje & Trampe (red.): *Tvåspråkighet: Föredrag vid det andra nordiska tvåspråkighetsymposiet, Stockholm maj 1978*, 67-82. Stockholm.
- Jahr, Ernst Håkon. 1992. Bokmål and Nynorsk: Norwegian majority and minority standards. I G. Blom, P. Graves, A. Kruse & B.T. Thomsen (eds.): *Minority Languages. The Scandinavian Experience. Papers read at the conference in Edinburgh 9-11 November 1990*, 83-92. Oslo: The Nordic Language Secretariat.
- Jahr, Ernst Håkon. 1993. The Sami language in northern Scandinavia - a language maintenance perspective. I Øyvind Dahl (ed.): *Language - a doorway between human cultures. Tributes to Dr. Otto Chr. Dahl on his ninetieth birthday*, 238-254. Oslo: Novus Press.
- Koivisto, Viljo. 1975. Om zigenarspråkets ställning i Finland. I *Grannspråk och minoritetsspråk i Norden* [= Nordisk utredningsserie 1975: 32], 61-62. Stockholm: Nordiska rådet.
- Kristiansen, Knut & Randi Meyer. 1994. Indiske språkspor. *Apollon* (Tidsskrift fra Universitetet i Oslo) 5: 2, 34-36.
- Ladefoged, Peter. 1992. Another view of endangered languages. *Language* 68: 4, 809-811.
- Langslet, Lars Roar. 1995. Finlands røst blir hørt i EU. *Aftenposten* 12. november 1995, 8.
- Lindgren, Anna-Riitta & Marjut Aikio. 1978. Finsk i Nord-Norge. *Språklig Samling* 19: 4, 14-20.
- Lund, Svein. 1995. Kvenar - finst dei? *Dag og Tid* 12. oktober 1995, 6-7.
- Luttinen, Rauno. 1984. Läs- och skrivkunnigheten i Finland före folkskolväsenet. I *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-tallet*. [= Nordisk språksekretariats rapporter 4], 78-87. Oslo: Nordisk språksekretariat.
- Lærum, Ole Didrik. 1995 [1994]. Norsk eller engelsk i Noreg? Språklege og språkpolitiske perspektiv i internasjonaliseringspolitikken ved norske universitet og høgskoler. I *Norsk som framtidsspråk i arbeidsliv og næringsliv* [= Norsk språkråds skrifter nr. 1], 11-14. Oslo: Norsk språkråd.
- Meier, Georg F. & Barbara Meier. 1979. *Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft. Band 1: Sprache, Sprachentscheidung, Sprachen*. Berlin (DDR): Akademie-Verlag.
- [Nordisk ministerråd.] 1995. *Nordisk nytte*. Den fællesnordiske arbejdsgruppe, oktober 1995. København.
- Ó Riagáin, Dónall (ed.). 1993. *Mini-guide to the Lesser Used Languages*

- of the EC. Dublin, Brüssel/Bruxelles: EBLUL Information Centre.
- Petrén, Gustaf. 1975. Minoriteternas rättsliga ställning i Norden. I *Grannspråk och minoritetsspråk i Norden* [= Nordisk utredningsserie 1975: 32], 41-50. Stockholm: Nordiska rådet.
- Robins, Robert H. & Eugenius M. Uhlenbeck (eds.). 1991. *Endangered Languages*. Oxford, New York: Berg Publishers.
- Sabino, Robin. 1994. They just fade away: Language death and the loss of phonological variation. *Language in Society* 23: 4, 495-526.
- Schlossmacher, Michael. 1994. Die Arbeitssprachen in den Organen der Europäischen Gemeinschaft. Methoden und Ergebnisse einer empirischen Untersuchung. *Sociolinguistica* 8, 101-122. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schmidt, Annette. 1985. *Young people's Dyrbal : an example of language death from Australia*. London : Cambridge University Press.
- Simonsen, Dag Finn. 1993a. Minoritetsspråk og minoritetsspråkspolitikk i EF. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 11: 1, 3-23.
- Simonsen, Dag Finn. 1993b. Mellom markedets usynlige hånd og regjeringens synlige. Noe om minoritetsspråk i EF og Norden. I *Sprog/Språk i Norden 1993*, 47-55. Oslo/Stockholm/København: Novus forlag/ Almqvist & Wiksell/Gyldendal.
- SOU. 1995. *Omprøvnng av statliga åtaganden*. Slutbetänkande av Utredningen om verksamheter som är beroende av statligt stöd. Statens offentliga utredningar 1995: 93. Stockholm: Finansdepartementet.
- Taylor, Allan R. (ed.). 1992. *Language Obsolescence, Shift, and Death in Several Native American Communities*. [= International Journal of the Sociology of Language 93.] Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Toffler, Alvin. 1990. *Power Shift*. New York etc.: Bantam Books.
- Truchot, Claude. 1994. La France, l'anglais, le français et l'Europe. *Sociolinguistica* 8, 15-25. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Trudgill, Peter. 1991. Language maintenance and language shift: preservation versus extinction. *International Journal of Applied Linguistics* 1: 1, 61-69.
- Venås, Kjell. 1993. Domenetap for norsk? *Sprog/Språk i Norden 1993*, 13-32. Oslo, Stockholm, København.: Novus forlag/Almqvist & Wiksell/Gyldendal.
- Vikør, Lars S. 1993. *The Nordic Languages. Their Status and Interrelationship*. Oslo: Novus Press.
- Volz, Walter. 1994. Englisch als einzige Arbeitssprache der Institutionen der Europäischen Gemeinschaft? Vorzüge und Nachteile aus der Sicht eines Insiders. *Sociolinguistica* 8, 88-100. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Wiggen, Geirr. 1993. Norsk språk og faglitteratur for universitet og høyskoler. *UniPed* 16: 1, 22-27 & 16: 2-3, 50.
- Wiggen, Geirr. 1994. Møte med De Nederlandse Taalunie. *Språknytt* 22: 2, 14-15.
- Wiggen, Geirr. 1995a. Internasjonaliseringa i vår tid: Språklige og språksosiologiske følger i det norske språksamfunnet. [Foredrag ved 15^e scandinavistendagen van het nederlandse taalgebied, Universiteit Gent 9.-11.mars 1994.] *Studia Germanica Gandensia* 47. Gent: Universiteit Gent.
- Wiggen, Geirr. 1995b. Språkdød. *Apollon* (Tidsskrift fra Universitetet i Oslo) 6: 1, 43-47.
- Wiggen, Geirr. 1995c. Språkdød - privatsak eller fellesanliggende? *Apollon* (Tidsskrift fra Universitetet i Oslo) 6: 2, 47.
- Wiggen, Geirr. 1995d. Norway in the 1990s: a sociolinguistic profile. *International Journal of the Sociology of Language* 115, 47-84.
- Wiggen, Geirr. 1995e. Languages of education in Norway: Laws and regulations. Plenumsforedrag på II Simposi Internacional de Llengües Europees i Legislacions, Gandia, País Valencià, 2.-4.3.1995. Kommer i konferanserapport derfra.
- Wiggen, Geirr. 1996. Språk og utdanning i Norge: Lover og regler. *Norsklæreren* 20:2, 45-57.
- Wurm, Stephen A. 1991. Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances. I Robins & Uhlenbeck (eds.) 1991, 1-18.
- Wurm, Stephen A. 1993. The Red Book of Languages in Danger of Disappearing. [Utdrag fra *ibid.*: UNESCO Programme: The Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO Headquarters.] *New Language Planning Newsletter* 8: 4, 1-4, og 9: 1, 1-3. Mysore: Central Institute of Indian Languages.